

„Laiškas pakvietė kelionėn“: buitinių skundų praktika sovietinėje Lietuvoje

Straipsnio tikslas – ištirti buitinių skundų praktiką sovietinėje Lietuvoje, kuri pradėjo plisti nuo XX a. šeštojo dešimtmečio vidurio. Remiamasi Sheilos Fitzpatrick ir keleto kitų istorikų mokslinė hipoteze, kad skundų ir prašymų autoriai tapdavo tokiais neformalių ekonominių santykių subjektais, kokie sovietinėje bloko praktikoje buvo globėjais ir klientais. Ši hipotezė toliau plėtojama pasitelkiant lietuvišką medžiagą. Analizė rodo, kad blokas kaip neformali šešėlinė veikla buvo prieinamas tik privilegijuotiems sovietinės visuomenės nariams, o skundų ir prašymų praktika tapo valdžios įteisinta surogatine bloko forma, kuria naudojosi eiliniai (neturintys išskirtinių socialinių ryšių) Lietuvos gyventojai. Straipsnyje taip pat nagrinėjamas skundų ir prašymų pobūdis, turinys ir rašymo priežastys.

ĮVADAS

Totalitarinėse valstybėse skundai dažniausiai siejami su policinio pobūdžio tikslais, kai pareiga stebėti, klausytis ir informuoti tampa pagrindiniu skundus rašančių piliečių uždaviniu. Sovietinis režimas taip pat buvo palankus ir skatinantis siųsti valdžiai tokius „signalus iš žemiau“, ir daugumą jų parašė eiliniai šalies žmonės. Ilgainiui sisteminga tokių piliečių veikla kūrė SSRS vientisą stebėjimo rutiną, kuri, pasak Michelio Foucault, formavo „panoptikumą“ – save stebinčią visuomenę. Tačiau pokario sovietinėje visuomenėje pradėjo formuotis srautas skundų,

kurie maža tetrėjo bendra su ideologiniais ir policiniais pareiškimais. Šiuos skundus rašantys asmenys nesiekė įskųsti ir nubausti. Veikiau skundais jiems rūpėjo išspręsti savo pačių kasdienio gyvenimo problemas ir sumažinti nepriteklių. Perdėm asmeninis šių skundų autorių interesas leidžia laikyti tokius pareiškimus buitinais skundais.

Pagrindinis straipsnio šaltinis yra iki šiol neskelbti buitiniai Lietuvos gyventojų skundai ir prašymai, rašyti valdžios institucijoms, sovietinės Lietuvos oficiozo „Tiesa“, keleto kitų laikraščių ir žurnalų redakcijoms. Žurnalistus adresantai suvokė kaip oficialius valdžios atstovus ir eilinių piliečių interesų gynėjus. Dauguma straipsnyje skelbiamų gyventojų laiškų buvo adresuoti „Tiesos“ laikraščio korespondentei Jūrai Baužytei, o visi čia cituojami laiškai saugomi jos asmeniniame archyve¹. Straipsnyje panaudoti įvairių žmonių skundai, bet analizė iš esmės remiasi vieno asmens laiškais, rašytais J. Baužytei 1964–1974 m. Jų autorė Liuba D. buvo neįgali moteris.

SKUNDŲ POBŪDIS IR FUNKCIJOS

Vadinamoji totalitarinė Vakarų istoriografijos kryptis, vyravusi iki pat XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigos, įtvirtino sovietologijoje režimo perspektyvą. Krypčiai priklausantys mokslininkai (Hannah Arendt, M. Fainsod, Zbigniewas Brzezinski, R. Pipesas) daugiausia dėmesio skyrė ir skiria ideologijos ir jėgos struktūrų analizei, pabrėždami šaltojo karo

laikų teiginį, kad komunistinė valstybė valdo beginklius, bejėgius, viktimizuotus ir „atomizuotus“ piliečius². Metodologiškai nuoseklus išlieka ir totalitarizmo tyrėjų požiūris į skundų pobūdį ir funkcijas. Mokslininkai pabrėžia, kad sovietinis režimas natūraliai skatino piliečių skundus kaip visa apimančią kontrolę, nes jis pats kūrė visuotinę sekimo ir įtarinėjimo atmosferą. Pasak šių politologų, pirmoji skundų funkcija SSRS buvo padėti valstybei stebėti ir drausminti savo piliečius. Tad totalitarizmo tyrėjų pasiūlyta istoriografinė nuostata pabrėžė išimtinai policinę skundų funkciją ir kaltinamąjį jų pobūdį³.

Tuo tarpu revizionistinis sovietmečio istorijos traktavimas papildė ką tik aptartą požiūrį ir pateikė kitą – orientuotą į žmogų – vertinimo perspektyvą. Vienos pagrindinių šios krypties ideologų istorikės Sheilos Fitzpatrick nuomone, svarbu atkreipti dėmesį ne tik į valstybę, bet ir į skundą rašiusį žmogų ir mėginti atkurti jo motyvus. Šiuo atveju istorikė pabrėžia manipuliacinį skundų pobūdį, kai pareiškimų ir laiškų autoriai siekė provokuoti valstybę dėl asmeninės naudos⁴. Vladimiro Kozlovo nuomone, istoriškai skundai visada buvo neatsiejami nuo Rusijos biurokratinio administravimo stiliaus, ir jų rašymas išjudindavo daugelį neveiklių valstybinių institucijų. Skundai tapo gyvybiškai svarbūs SSRS erdvėje, kur nesusiklostė tradicinių valstybės ir piliečių konfliktų sprendimo būdų, kur gyventojai neturėjo automatiškai ir neginčijamai pripažįstamų pilietinių teisių ir kur kiekvieną psichologiškai slėgė neišvengiama priklausomybė nuo centrinės valdžios⁵.

V. Kozlovas skirsto skundus į suinteresuotus ir nesuinteresuotus. Prie pastarųjų jis priskiria vadinamuosius pareiškimus dėl „pasitaikančių negerovių socialistinėje visuomenėje“. Remdamasis NKVD dokumentais, V. Kozlovas teigia, kad šios rūšies skunduose dažnai net nebūdavo nurodoma konkretaus blogio kaltininko ar net ne-

sirūpinama pateikti tikrų faktų. Skundo autorius tiesiog išreiškėdavo savo emocijas dėl aplinkui klestinčio blogio ir tikėdavosi, kad valdžia atkurs teisingumą. Panašaus pobūdžio laiškų autoriai nesiekė jokios apčiuopiamos asmeninės naudos, tačiau pats skundo rašymas kūrė iliuziją, kad negerovės bus išgyvendintos, o galutinė tiesa apginta⁶.

Sovietinėje Lietuvoje nesuinteresuotų skundų rašymą valdžia pradėjo skatinti netrukus, kai tik baigėsi karas. Blogį pastebėję piliečiai buvo raginami ne tik kreiptis į aukštesnes valdžios instancijas, bet ir išreikšti nepasitenkinimą ten, kur jį aptiko. Šiuo atveju „Tiesa“ primindavo skaitytojams jų teisę ir pareigą reikalauti viešosiose įstaigose skundų knygos. 1950 m. balandžio 27 d. straipsnyje „Daugiau dėmesio skundų knygoms“ laikraštis informavo, kad tikimasi, jog skundų knygos padės pagerinti vartotojų aptarnavimą parduotuvėse ir arbatinėse. Įsivaizduojamo skundą rašančio žmogaus vardu straipsnio autoriai mokė skaitytojus, kaip fiksuoti negeroves ir apie jas pranešti. Straipsnelis tikino, kad skunde aprašytas blogybės valdžia ištaisys: „Tarybinis vartotojas negali pakęsti, kai pažeidžiamos tarybinės prekybos taisyklės, kai parduotuvėje yra mažas prekių pasirinkimas ar tos prekės yra menkos kokybės. Vartotojas, siekdamas ištaisyti esančius trūkumus, savo pastabas įrašo į skundų ir pasiūlymų knygą, kuri turi būti kiekvienoje prekyaujančioje organizacijoje ar visuomeninio maitinimo įmonėje. Kiekvienas prekybinės organizacijos ar įmonės vadovas privalo kreipti kuo didžiausią dėmesį skundų knygoms, susipažinti su pirkėjų įrašais ir nedelsiant reaguoti į pirkėjų balsą, imti šalinti iškeltus trūkumus.“⁷

Skųstis socialistinio gyvenimo negerovėmis turėjo paskatinti ir 1958 m. rugpjūčio 2 d. SSKP CK nutarimas „Dėl rimtų trūkumų nagrinėjant darbo žmonių laiškus, skundus

ir pareiškimus“, kuriame atkreiptas dėmesys į skundų nagrinėjimo kontrolės svarbą. Viena pagrindinių partinių ir vyriausybinių grandžių, privalėjusių užtikrinti žmonių pasitikėjimą skundų rašymo praktika, buvo LKP CK ir LSSR Ministrų Tarybos Partinės valstybinės kontrolės komitetas. 1965 m. šio komiteto pirmininkas Albertas Barauskas „Tiesoje“ skelbtame straipsnyje „Signalas, laiškas, žmogus“ rašė, kaip svarbu nenuvilti teisybės ieškančių gyventojų ir jiems padėti. Jis teigė: „Deja, dar pasitaiko, kad atskiri darbuotojai formaliai nagrinėja darbo žmonių skundus ir pareiškimus, neretai delsia spręsti keliamus klausimus, duoda atsakymus ne iš esmės, o kai kurie pasirenka biurokratiškiausią ir neatsakingiausią formą – persiunčia daug darbo žmonių laiškų pavaldžioms organizacijoms, o kartais ir asmenims, kuriais skundžiasi pareiškėjas. [...] Partijos miestų komitetai, rajonų komitetai, partinės-valstybinės kontrolės komitetai turi geriau vadovauti rėmimo grupėms ir postams, „komjaunimo prožektoriaus“ būriams, kad jie aktyviau padėtų partinėms organizacijoms ugdyti jautrią ir atidžią darbuotojų pažiūrą į darbo žmonių laiškus ir jų poreikius, išaiškintų vilkintojus ir ištemptų juos į dienos šviesą.“⁸

Nuolatinis gyventojų raginimas pranešti apie pastebėtas negeroves ir partinių ideologų spaudoje propaguojama teisingumo pergalė diegė Lietuvos gyventojams policinės visuomenės įgūdžius. Atsirado prielaidų įtikėti rašomų skundų svarba, teisingumą įgyvendinančių valdžios institucijų misija ir penitenciarine valdžios prievole. Savo laiškuose žmonės ne tik piktinosi netinkamu valdininkų, prekybininkų elgesiu ar neteisybe apskritai, tačiau neretai reikalavo ir įteisinti bekompromisį policinės priežiūros modelį: skundas–negerovės ištaisymas–kaltininkų asmenybės viešinimas–kaltininkų nubaudimas. 1981 m. „Švyturio“ žurnale

publikuotas J. Baužytės straipsnis apie netinkamą vaikų elgesį su senais tėvais. Netrukus korespondentė pasiekė nusivylusių skaitytojų laiškus iš įvairių Lietuvos vietovių, kuriuose žurnalistei ir redakcijai buvo priekaištaujama tik dėl dalinio teisybės atkūrimo („teisybės triumfo“). Skaitytojas J. V. iš Akmenės rajono rašė: „Perskaičiau „Švyturio“ 7 numeryje Jūros Baužytės straipsnį „Brangus raktas“ ir nenoriu tikėti, kad mūsų visuomenėje dar yra tokių žmonių, kurie taip galėtų elgtis su savo tėvais. Ir dar inteligentai, užimantys vadovaujančius postus įstaigose šalies su humaniškiausia pasaulyje visuomene santvarka! Sutikite, tokie „žmonės“, įgiję išsilavinimą, specialybės tarybinėse mokyklose, dar tarpsta todėl, kad mūsų masinės propagandos priemonės (spauda, radijas, televizija) ir teisingumo [pabraukta laiško autoriaus. – D. M.] organai juos toleruoja, neprincipingi nužmogėjusių būtybių atžvilgiu. Jūsų redakciją galėtų pagirti už antihumaniškumą demaskuojantį rašinį. Deja, autorės pastaba, kad „šios istorijos veikėjų pavardės pakeistos“, parodo ir Jūsų žurnalo neprincipingumą [pabraukta laiško autoriaus. – D. M.] kovojant su į jokių humaniškumo rėmus netelpančiais reiškiniiais.“⁹

Lietuvos žmonių skundus sovietiniai ideologai panaudodavo savo tikslams. Su siunčiamų į redakcijas laiškų pagalba žurnalistai sudarydavo visuomenei regimybę, esą piliečiai aktyviai prisideda prie įstatymų kūrimo. 1966 m. buvo papildytas Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas, kuris sugriežtino nedarbingo sutuoktinio išlaikymą oficialiai nutraukus santuoką. Tuo pat metu spaudoje buvo cituojami moterų laiškas, siųsti LSSR Aukščiausiajai Tarybai, kuriuose jos neva skundėsi ankstesniu netobulu įstatymu: „Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodekso 15 straipsnis, kuris po vienerių metų atleidžia vyrą nuo pareigos duoti išlaikymą

savo nedarbingai žmonai, nuskriaudžia visas moteris, likusias tokioje padėtyje, kaip aš. Todėl aš kreipiuosi, kad būtų pakeistas Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas...“¹⁰ Laiškai privalėjo pateisinti įstatymo pataisas ir byloti, kad skundai padėjo sėkmingai užkaišyti įstatymų leidybos spragas: „Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Įsakas pakeisti Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodekso 15 straipsnį yra labai ryškus socialistinio demokratizmo pavyzdys, kai įstatymas pakeičiamas, atsižvelgiant į eilinių piliečių pasiūlymus.“¹¹

Nesuinteresuotų skundų grupei priskirtini ir moralinio pobūdžio laiškai, kuriuose žmonės guodėsi nepavykusi asmeniniu, šeimos gyvenimu. Sh. Fitzpatrick šiuos skundus vadina konfesiniais laiškais¹². Tokių laiškų autoriai skundėsi valdžios institucijoms ar žurnalų ir laikraščių redakcijoms dėl apviltos meilės, šeimą palikusio tėvo ar žmonos neištikimybės. 1960 m. Šiaulių miesto gyventojas A. Š. nusiuntė pareiškimą Plungės liaudies švietimo skyriaus vedėjui, prašydamas uždrausti buvusiai žmonai turėti jo pavardę: „Labai prašau buvusią mano žmoną M. J., Prano, nevadinti jokiuose dokumentuose mano pavarde. Aš labai prašau mano tą pageidavimą išpildyti. [...] Vadinti mano pavarde aš negaliu leisti vien dėl to, kad ji elgiasi antimoraliai.“¹³

Skundais buvo mėginama pataisyti pašlijusius ne tik savo, bet ir kitų žmonių tarpusavio santykius. Štai 1971 m. kaunietė R. B. kvietė atvažiuoti ir išspręsti jos gyvenusių tėvų šeimos konfliktą. Laiške žurnalistei J. Baužytei moteris rašė: „Trumpai aprašysiu savo padėtį, aplinkybes, kurios verčia rašyti Jums. [...] Mama, kol mus užaugino, nedirbo. Dabar dirba Vilniaus „Dailės“ kombinate audėja, nes visą gyvenimą mėgo austi. [...] Dabar jam (tėvui) 65 metai, gauna senatvės pensiją. Pensija gera – 80 rub., gyventi, turint savo daržą,

galima. Atrodo, reiktų ramiai gyventi ir džiaugtis viskuo aprūpinta senatve. Tačiau taip toli gražu nėra. Po 35 bendro gyvenimo metų tėvas nori išsiskirti su motina! [...] Kaip mums elgtis tėvo atžvilgiu? Labai prašau Jus, atsakykite į mano laišką ir padėkite.“¹⁴

Ne visada į laikraščių ir žurnalų redakcijas rašantys žmonės siekė viešumo ir norėjo, kad jų skundai būtų publikuojami. Daugelis prašydavo redakcijos neskelbti jų laiško spaudoje. Skundų autoriai nuoširdžiai tikėjo, kad jų asmeninio gyvenimo problemas gali išspręsti ne tiek viešumas, kiek valdžia ir jai atstovaujantys žurnalistai. Šis požiūris buvo būdingas ne tik menko išsilavinimo žmonėms. Pagalbos prašymus įsikišti ir sutvarkyti pašlijusį asmeninį gyvenimą rašė specialistai ir asmenys, apgynę mokslines disertacijas.

Tik iš pirmo žvilgsnio vadinamieji konfesiniai laiškai gali būti vertinami kaip menkesni ir mažiau dominę režimą. Gyventojų moralinio pobūdžio skundai suteikdavo ideologams tinkamą progą įtikinamai propaguoti sovietinius šeimos, vedybinio gyvenimo, vaikų auklėjimo principus. Pasitelkusi gyventojų laiškuose pateikiamus tikrus įvykius ir konfliktus, propaganda kryptingai ir kūrybingai modeliavo ir diegė visuomenėje ideologizuotą asmeninių santykių schemą. Nuo pat okupacijos pradžios valdžia stengėsi susovietinti santuokos institutą Lietuvoje: panaikino bažnytinę santuoką ir įvedė privalomą civilinę metrikaciją, formavo naujus vyro ir žmonos tarpusavio santykius, propagavo naują vedybų motyvą ir romantinės meilės sampratą. Šeštojo dešimtmečio pradžioje spauda vis dar kovojo su merginomis ir vaikiniais, kurie pakludavo tėvų valiai ir rinkdavosi religingą, priešiskai žvelgiantį į socialistines vertybes sutuoktinį. 1957 m. „Komjaunimo tiesos“ laikraštis apibendrino savo skaitytojų laiškus ir parengė publikaciją „Ar tai tikroji, tvirta draugystė?“ Laiškų

autorių lūpomis straipsnyje apeliuojama į romantinius jausmus, draugystę, meilę ir mėginama įteigti skaitytojams ideologizuotas jausmų klišes: „Petras po demobilizacijos atvažiavo į Telšius. Čia jaunuoliai vėl susitiko ir suprato, kad negali gyventi vienas be kito. Ir kas šį kartą sutrukdė jiems būti drauge? Ogi vis tas pats dalykas. Prie tautybės skirtumo tėvai priskyrė dar ir religinius.“¹⁵

Valdžios skatinimas rašyti skundus ir aktyvi propaganda formavo vis didesnę Lietuvos piliečių pasitikėjimą skundais kaip operatyviu būdu problemoms spręsti. Šalia konfesinių laiškų ir nesuinteresuotų pareiškimų, atskleidžiančių negeroves, šeštojo dešimtmečio viduryje pradėjo plisti itin pragmatiški gyventojų pareiškimai. Šiais buitiniiais skundais buvo siekiama vienintelio tikslo – manipuliuojant valdžios institucijomis ir joms atstovaujančiais žmonėmis, gauti norimų paslaugų ir daiktų.

BITINIAI SKUNDAI IR BLATAS KAIP NEFORMALIOS INICIATYVOS

Sovietų Sąjungoje buvo įmanoma susikurti gana neblogą materialinį gyvenimą net jei asmuo nepriklausė aukščiausiam ar viduriniam partiniam ešelonui ir neturėjo tiesioginio priėjimo prie prekių skirstymo. Šiuos trūkumus galėjo kompensuoti *blato* sukurti ryšiai. Pasak Alenos Ledenevos, *blatas* – tai asmeninių ryšių panaudojimas siekiant įsigyti deficitinių prekių ir paslaugų. Centralizuotai skirstomos prekės ir paslaugos, taip pat tokie išskirtiniai daiktai kaip užsienietiškos prekės su *blato* pagalba patekdavo ne tik į socialiai privilegijuotas rankas, bet ir platesniam pažįstamų, draugų būriui¹⁶. Jei asmuo neturėjo tinkamo *blato*, norimą daiktą ar paslaugą galėjo įsigyti papildomai sumokėdamas pinigų. *Blatas* arba pinigai kompensuodavo menkesnę so-

cialinę padėtį¹⁷. Buitinių skundų sovietinėje Lietuvoje analizė rodo, kad iš dalies *blatą* ar pinigus galėjo pakeisti skundų ir prašymų rašymas. Buitiniai skundai, kaip ir *blatas*, tapo kompensaciniu socialistinės gerovės kūrimo mechanizmu visuomenėje, kuri gyveno patirdama nuolatinį stygių.

Vakarų istorikų nuomone, *blato* kaip socialinio reiškimo prigimties dera ieškoti ketvirtąjo dešimtmečio pradžios sovietinėje Rusijoje. Ten susiklostė prekių ir paslaugų skirstymo sistema, paremta planine ekonomika ir biurokratija, ir neoficiali *blato* sistema, paremta asmeniniais ryšiais ir niekur nefiksuojamais sandoriais¹⁸. Skundus ir prašymus taip pat gimdė sovietinė ekonomika, bet valdžia skatino juos rašyti ir jų neslėpė. Sovietinė biurokratija gyventojų laiškus ir atsakymus į juos laikė tam tikrų žmogiškų saitų tiesimu į liaudį. Didesnė ar mažesnė reakcija į gyventojų skundus ar bent parodytas dėmesys suasmenino sovietinę biurokratiją¹⁹. V. Kozlovas, tyręs SSRS vidaus reikalų ministerijos archyvuose saugomus skundus, tvirtina, kad 1944–1953 m. gyventojų laišakai valdžios institucijoms ir laikraščių redakcijoms pasiekė tokį mastą, jog tapo ne administracine, bet politine problema²⁰.

Abu socialiniai reiškiniai – buitiniai skundai ir *blatas* – priskirtini prie neformalių iniciatyvų. Teisės požiūriu tiek *blatas*, tiek buitiniai skundai buvo legalios iniciatyvos. Nors abi veiklos įgalino vienų piliečių viršenybę prieš kitus ir iš esmės prieštaravo sovietinei moralei ir etikai, tačiau buitiniai skundai ir prašymai tapo oficialiai įteisinta ir skatinama piliečių, kurie neturėjo pakankamų socialinių ryšių, *blato* forma. *Blato* dalyviai naudojo asmeniniais ryšiais, o skundų autoriai – valdžios institucijomis.

Abi veiklos turėjo skirtumų. Buitiniai skundai ir prašymai nepriklausė tiesioginės abipusės naudos santykiams ir jiems nereikėjo asmeninių ryšių. Buitinio skundo ar

prašymo autorius siekė vien asmeninės naudos, o skundą nagrinėjantis valdininkas adekvataus atlygio nesitikėjo. Jis galėjo sulaukti teigiamo savo tiesioginio darbo įvertinimo arba gražiai parengtos darbo ataskaitos. Kita vertus, valdininkas galėjo spręsti gyventojų problemas ir iš altruistinių paskatų, nuoširdžiai trokšdamas pagelbėti. Tuo tarpu *blato* sukurti ryšiai visuomet buvo abipusiai. Nors prašytojas naudojosi savo draugo ar pažįstamo ryšiais ir galiomis, santykiai rėmėsi abipuse priklausomybe, apibūdinama posakiu „Aš tau – tu man.“²¹

A. Ledenevos nuomone, paties savaime *blato* dar nepakako. Nors jo padedamas galėjai gauti darbą arba būti paaugštintas, bet dar turėjai savo veiklą įrodyti, kad esi to vertas²². Buitinio skundo ir prašymo atveju labdaros aspektas buvo išreikštas daug stipriau. Įvairi materialinė pagalba ir paslaugos buvo teikiamos tiems, kurie socialistinio stiliaus konkurencinėje kovoje vargiai ar būtų įrodę savo gebėjimus, – invalidams, socialiai atskirtiems asmenims ir pan.

Blatas ir buitinis skundas įtraukė du subjektus – prašytoją ir davėją. *Blato* atveju abipusį veiksmą paprastai apgaubdavo „draugiškumo“, „pagalbos“ ir „rūpinimosi“ atmosfera. *Blato* teikiama gerovė buvo dalijama ne iš privačių, bet iš valstybės išteklių. Dosnus mainymasis tais ištekliais su draugais, giminėmis ir pažįstamais ištis kūrė draugiškų ir emociškai šiltų tarpusavio santykių regimybę²³. Tuo tarpu skundai ir prašymai nesudarė prielaidų jų autoriaus ir valdininko draugystei. Šioje veikloje dalyvaujančius asmenis neišvengiamai siejo globėjo (patrono) ir kliento ryšiai. Kita vertus, ilgalaikiai valdžios atstovo ir prašytojo santykiai galėjo formuoti specifinį šių žmonių tarpusavio bendravimą.

Visuomenė nevienodai vertino šias abi iniciatyvas. *Blatą* vieni suvokė kaip savo asmens vertę, gebėjimą bendrauti ir įgyti

reikšmingų draugų bei galimybę didžiuotis daiktais, kurių neturi aplinkiniai. Kitiems *blatas* reiškė neišvengiamą eilinę sovietinę kasdienybę²⁴. Tuo tarpu skundus ir prašymus rašančių žmonių emocijos buvo įvairios. Jie naudojos bene vienintele prieinama galimybe spręsti savo problemas. Besiskundžiantis žmogus nesiekė išgyti prabangos prekių ar paslaugų, todėl tikėtina, kad pats laiško rašymas jam neteikė teigiamų jausmų. Kita vertus, dauguma skundų autorių buvo įtikėję savo teisumu ir valdžios pareiga išspręsti jų problemas.

Blato dalyviai ir organizatoriai neretai buvo vyrai, nes jiems buvo prieinama daugiau materialinių išteklių ir paslaugų. Be to, tie, kurie *blatą* organizavo, privalėjo turėti draugų ir pažįstamų būrį, todėl neišvengiamai dalyvavo tokiose socialinius ryšius palaikančiose iniciatyvose kaip medžioklė, žvejyba, pietūs ir vakarėliai. Nemenką reikšmę čia turėjo alkoholis. Tuo tarpu skundus ir prašymus paprastai rašydavo menkesnio socialinio statuso žmonės. Dažniausiai tokiais pareiškimais buvo siekiama ne įgyti prabangos prekių ar sunkiai gaunamų paslaugų, o užsitikrinti kasdienę savo ar savo šeimos būtį. Buitinių skundų autoriai neretai sprendė šeimos gyvenimo klausimus, o jie tradiciškai buvo labiau moterų prerogatyva. Tad buitinius skundus ir prašymus valdžiai dažniausiai rašė moterys.

BUITINIAI SKUNDAI IR PRAŠYMAI SOVIETINĖS LIETUVOS GYVENTOJŲ KASDIENYBĖJE

1964 m. jauna kaunietė Liuba D. parašė pirmuosius laiškus sovietinės Lietuvos oficiozo „Tiesa“ korespondentei J. Baužytei. Fizinę negalę kenčianti devyniolikmetė, padedama žurnalistės, tikėjosi įveikti sovietinės visuomenės kliūtis ir įgyvendinti savo svajonę

mokyti vienoje iš respublikos aukštesniųjų muzikos mokyklų. Neigaliai, neturtingai ir neturinčiai naudingų ryšių merginai J. Baužytė turėjo tapti tiltu, kuriuo sėkmingesniu atveju būtų buvę pinigai, draugai ar atitinkama socialinė tėvų padėtis, kitaip tariant, *blatas*.

Liubos D. prašymas redakcijai išspręsti jos problemą ir padėti patekti į muzikos mokyklą buvo patenkintas. 1964 m. vasario 20 d. jaunoji moteris atsiuntė straipsnį rašiusiai žurnalistei padėkos laišką ir papasakojo apie publikacijos poveikį: „Miela Korespondente, [...] kai pasirodė laikraštyje „Komjaunimo tiesa“ Jūsų parašytas straipsnis, tiek aš, tiek mano draugai, auklėtojai ir mokytojai susijaudinom. Džiaugsmas ir viltis apėmė visus. Na, o aš, prisipažinsiu, slapčia tikėjau, kad dabar vis vien turi kažkas pasikeisti į gerą pusę. Straipsnis buvo parašytas labai gražiai. Dešimt kartų skaičiau ir verkiau. Juk jame aš pamačiau savo gyvenimą, savo troškimus. Straipsnis buvo išspausdintas sekmadienį, balandžio 19 d., o pirmadienį paskambino iš J. Gruodžio muzikos technikumui, paklausė mano pavardės, vardo, tėvo vardo ir gimimo metų.“²⁵ Nors šios mokyklos direktorius vis dėlto atsisakė įrašyti sunkiai judančią neigalią merginą į studentų sąrašus, Vilniaus J. Tallat Kelpšos aukštesniosios muzikos mokyklos vadovybė priėmė mokinę į neakivaizdinio skyriaus chorinio dirigavimo klasę.

Po dvejų metų, 1966-aisiais, Liuba D. vėl kreipėsi į J. Baužytę su skundu ir prašymu. Laiške ji, dabar jauna chorinio dirigavimo specialistė, prašė padėti įsidarbinti vaikų namuose. Žurnalistės pagalba vėl buvo veiksminga. Pasak pačios Liubos, spaudoje skelbtas straipsnis pasiekė vaikų namų direktorių. Žurnalistei ji rašė: „Jūsų straipsnis puikus, taip giliai, jaudinančiai ir gražiai parašytas. Jis labai jiems buvo veiksmingas, nes sujudo kaip nudeginti.“²⁶ Tačiau šį kartą skundo autorei teko išgyventi ne tik džiaugsmingų,

bet ir stiprių neigiamų jausmų. Nors Liubos D. laiško pagrindu parengtas straipsnis pasiekė tikslą ir ji gavo norimą darbą vaikų namuose, tačiau bendradarbiai nepritarė jaunosios moters veiksams. Ta proga laiške J. Baužytei moteris guodėsi: „Sunku man dabar pasakyti atvirai, bet tikrai tada negalėjau kiek daugiau susivaldyti. Pirmą, aš visai netikėjau, kad tas straipsnis „taip smarkiai nuskriaus“ vaikų namų darbuotojus – auklėtojus. Ne, aš tikėjau, kad įžeis, bet galvojau, kad „skausmas“ apims tik direktoriaus ir pavaduotojo širdį. Man buvo smūgis, kai direktorius, pasikvietęs į kabinetą, pylė kaltinimą po kaltinimo. Žodžiu, aš buvau toks kaltininkas, kad ir kiek jam įrodinėjau, kad aš ginu savo žmogiškas teises, kovoju už jas, jis pasiliko prie savo nuomonės. Žinoma, jis po viso šito (turėjo omeny straipsnį) paliksis, taip sakant, įdarbinsis mane. Bet... bet kitas po tokio straipsnio nedrįstų eiti dirbti į tą kolektyvą!!!“²⁷

Skundų rašymas ir publikavimas respublikos spaudoje galėjo supriešinti straipsnyje minimus bendradarbius, atsakingus tarnautojus ar gimines. Tačiau patys skundų autoriai ir jų problemas sprendžiantys valdžios atstovai neretai puoselėjo abipuses simpatijas. Laiške žurnalistei J. Baužytei Liuba D. reiškė emocinį prierašumą: „Aš negaliu, Jūrate, aš nerandu žodžių, kurie pilnai išreikštų didžią padėką Jums. Kaip niekada aš dabar jaučiuosi drąsi. Aš stoviu už tvirtos, gerų žmonių nugaros. Mano ankstesnis tikėjimas, kad yra nuostabių, gerų žmonių, dabar dar tvirtesnis. Kai pasirodė straipsnis, aš tikrai pagalvojau, kad jis truputį ne laiku. Bet greit pakalbėjau su Mokytoju, įsitikinau, kad jis labai laiku ir kad jiems jis – tai tik priežastis priekabauti.“²⁸ Bėgant metams, ši simpatija peraugo į gana draugiškus abiejų moterų santykius: jos neblogai pažinojo viena kitos – prašytojos ir davėjos – charakterio savybes ir galimybes. Skundai ir su

jais susiję prašymai neišvengiamai atspindėjo *blato* specifiką, formuodami globėjo ir kliento santykius. Patyrusi aiškiai apčiuopiamą pagalbą, Liuba D. jautėsi saugi. Laiške ji rašė: „Gerb. Jūrate, nuoširdžiausias ačiū už rūpinimąsi manimi, mano tolesniu likimu. Gera gyventi, kai savo širdies šiluma, geru žodžiu, pagalba remia geri žmonės.“²⁹

A. Ledenevos žodžiais, patronatą galima laikyti tam tikra draugyste ar simpatija, kurios labui daromos paslaugos, suteikiamos malonės yra pastebimos ir pabrėžiamos. Patronatas suvoktinas kaip feodalinė sistema, kurioje paslaugos gaunamos vis iš to paties patrono, o savavališka to patrono kaita nelieta nenubausta³⁰. Po kelerių susirašinėjimo metų Liuba D. nuoširdžiai įtikėjo abipusiais draugiškais jausmais ir manė galinti pereiti prie neformalaus kreipimosi į žurnalistę. Moteris nedviprasmiškai rodė visišką pasitikėjimą korespondente, atsidavimą jai bei gana drąsiai planavo tolesnius skundus ir prašymus. 1966 m. žurnalistei ji rašė: „Miela Jūrate (leiskite man vadinti Jus vardu), Jūs nepaprastai daug padėjote man. [...] Savo reikalingus darbui dokumentus – pareiškimą, diplomo nuorašą, gyvenimo aprašymą – padaviau dar kovo mėnesį. Jie pažadėjo atsakymą duoti birželio mėnesį. Bet žadėtu laiku jokio atsakymo negavau. Pasitariau su Mokytoju. Nutariau palaukti iki rugsėjo pirmos: jei nepriims, rašyti „toliau“, „aukščiau“. Bet, galvoju, kiek daug laiko praeis, kol „iš aukščiau man kas padės“. Netikėjau, kad Jūsų rūpinimosi manimi dėka viskas taip greitai susitvarkys.“³¹ Tačiau santykiuose su globėju buvo labai svarbu neperžengti familiarumo ribos, net jei išoriškai susirašinėjimas atrodė panašus į draugystę. Pasak A. Ledenevos, prašytojas, praradęs pagarbus atstumo pojūtį ir pradėjęs laikyti patroną savo aplinkos žmogumi, galėjo netekti jo pasitikėjimo ir paramos³².

Pats savaime globėjo vaidmuo negarantavo prašytojui paslaugų ar prekių. Sovietinėje

planinėje ekonomikoje nuolat ko nors stigo, todėl globėjai neišvengiamai privalėjo būti tarpininkai tarp valdžios ir prašytojų. Globėjai paprastai užimdavo pakankamai tvirtą poziciją socialinėje hierarchijoje arba turėjo įgaliojimus kreiptis į valdininkus, skirstančius prekes ir paslaugas³³.

Globėjai nebūtinai inicijuodavo pagalbą vien iš savanaudiškų paskatų. Kaip ir *blato* atveju, skundus nagrinėjantys valdininkai, tarnautojai ar žurnalistai įsigilindavo į savo prašytojų problemas ir neretai sprendavo jas net tiesiogiai neprašomi. Laiškuose minimos bėdos savaime tapdavo kvietimu pagelbėti. Ypač tai pasakytina apie gyvenamojo ploto problemą. 1966 m. Liuba D. laiške J. Baužytei prašė aprūpinti ją ir jai padedančią moterį kambariu. Tačiau po kelerių metų, 1968-aisiais, Liuba D. jau tikėjosi pagalbos be tiesioginio prašymo, o vien apibūdindama padėtį. Moteris pranešė žurnalistei neseniai susituokusi, pagimdžiusi dukrelę (žurnalistės garbei pavadintą Jūrate) ir aprašė varganą jaunos šeimos buitį. Laiške ji pasakojo: „Bet, Jūrate, aš begales rimtų rūpesčių turiu. Apie juos čia ir parašysiu. Kai žmogui sunku ir nelaimės, prisimeni visus tuos žmones, kurie praeityje yra padėję. Manę prislėgę nelaimės. Mokyti konservatorijoje negalėjau dėl pablogėjusios sveikatos. Dirbu mokykloj-internate auklėtoja, ištekejau ir š. m. rugsėjo 25 d. su cezario pjūvio pagalba pagimdžiau dukrelę Jūratę. Vyras D. Romualdas – našlaitis, užaugęs vaikų namuose, grįžęs iš armijos, nuo š. m. XI mėn. dirba „Pergalės“ gamykloj elektros suvirintoju. Gyvename kurčių-nebylių bendrabuty 12 m² kambariye dvi šeimos – 6 žmonės. Kambarys mažas, siauras, drėgnas, tvankus. Čia pat miegam, čia pat ir mūsų mažosios Jūratės vežimėlis. Nėra jokio sandėliuko. Bulves, menkas maisto atsargas laikome tame pat kambarėly, kaip jau rašiau, čia pat gaminame valgyti ir džiovinam vystyklus. Tvanku, drėgna ir vėsu.

Vyras savo gamykloj butui gauti yra užėmęs 204 nr. ir perspektyvų greičiau gauti butą nėra. Gamykla davė mums raštišką atsakymą, kad anksčiau kaip po 3–4 metų jokiū būdu buto negausime.³⁴

Liubos D. buto skunduose atsiskleidžia manipuliacinė jos prašymų prigimtis. Moteris instinktyviai perprato *blato* ryšių teikiamus privalumus, sovietinę prekių ir paslaugų skirstymo sistemą ir stengėsi įgytą patirtį pritaikyti skunduose. Ilgainiui rašydama laiškus globėjai J. Baužytei ji ne tik prašė išspręsti vieną ar kitą problemą, bet ir pati pradėjo nurodyti, kokių priemonių globėja turėtų imtis ir kokių – vengti. Viename laiške ji rašė: „Jūrate, kad tik vėl neužrūstinčiau internato direktoriaus ir viso personalo. Maldauju Jus, Jūrate, tik nieko nerašykite jiems ir apie juos. Aš be galo noriu ramybės, bijau supykinti juos, noriu dirbti ir auginti Jūrą. Tarp kitko, neseniai sužinojau, kad tarnautojai surinko pinigų, ruošiasi sveikinti mane, o kai aš gulėjau ligoninėje, klausinėjo kasininkės, mano draugės, kaip aš jaučiuosi. Man smagu pasidarė, vis dėlto rūpinasi [...]. Narkevičiūtė mus priėmė maloniai, pasakė, kad drg. Baužytė jai viską papasakojo, kad jie rašė ir skambino Romo g-klos direktoriui ir t. t. [...] Sako, parašykite drg. Baužytei, tegul ir ji parašo g-klos vadovybei.“³⁵

Kartais perdėm manipuliacinis laiško pobūdis klaidindavo globėjus. Nuolatiniai globėjai suprasdavo prašytojo norus ir problemas iš pusės lūpų ir organizuodavo valdžios pagalbą savo nuožiūra. Tačiau ilgamečiuose globėjo ir kliento santykiuose pastarasis galėjo peržengti savo vaidmens ribas ir net pradėti koreguoti globėjo elgesį. Viename laiško Liuba D. drąsiai nurodinėjo: „Jūrate, juokingai išeina: tik vieną laišką parašiau, o jau paskui kitą skubu rašyti. Jūrate, labai prašau, tik nieko už mus jų neprašykite. Mes žinome, Jūs labai gera, darote daug daugiau, negu nuo Jūsų priklauso. Bet šiuo atveju

tikrai nieko nedarykite. Mat aš parašiau, kad Romui sunku iš darbo ištrūkti, nesupraskite: prašyk už jį. Oi, ne, mums tik labai svarbu tiksliai sužinoti, kur ir kada priiminėja Kairys arba Maniusis, o Romas dėl vienos dienos tikrai susitars su meistru darbe.“³⁶

Blato santykiams buvo būdinga, kad jie iš pat pradžių rėmėsi abipusiais įsipareigojimais ir jų vykdymu, o skundą rašantis asmuo manė kovojąs dėl savo teisių ir nesijautė įsipareigojęs valdžiai. Tačiau ilgametės neformalios globėjo ir prašytojo iniciatyvos formuodavo *blatui* būdingus tarpusavio santykius. Septintojo dešimtmečio pabaigoje tarp valdininkų vis labiau įsigalint protekcionizmui ir korupcijai, bet kuri suteikta deficitinė paslauga ar gauta prekė automatiškai suponavo atlygį. Šio chrestomatinio sovietinės visuomenės bruožo dauguma piliečių stengėsi neignoruoti. Liuba D. taip pat pradėjo jaustis esanti skolinga už jai nuolat teikiamą pagalbą. Laiške ne vienus metus ją globojusiai žurnalistei moteris rašė: „Tikrai, Jūrate, apie save, šeimą, butą rašyti, kad viskas gerai, negaliu. Bet pirmiausia apie Jums rūpinimą reikala. Visą laiką jaučiau, kad, „sutvarkius“ buto reikalus, skolą teks grąžinti. Jaučiau ir bijojau. Išpildyti prašymą beveik neįmanoma, o atsakyti juo labiau. Ką daryti? [...] Dabar Jūs supratote mano tylėjimą? Delsimą, galvojimą, ką atsakyti, kaip atsakyti, kad nelikčiau nedėkinga? O to negalėčiau įrodyti. Matyt, taip jau yra: už paslaugą būtina atsidėkoti būtinai kuo nors apčiuopiamu. Atleiskit už ironiją. Jos aš Jums neprimetu, o ne, niekada, bet taip yra, ir žmonės taip įpratino vieni kitus prie šito.“³⁷

1968 m. bendromis Liubos D. ir jos globėjos pastangomis sovietų valdžia suteikė šeimai butą. Moteris nuoširdžiai džiaugėsi sėkminga kovos dėl geresnių buitinių sąlygų baigtimi ir rašė entuziastingą padėką: „Jūrate, tegu aš būsiu sentimentali, bet negaliu nerašyti be sentimentalumo. Man norisi pulti

prieš Jus ant kelių (jei tik galėčiau). Nežinau, ką sakyti, ar dėkoti, ar verkti iš džiaugsmo. Juk ir vėl, antrą kartą mano gyvenime, jei ne Jūs, ar galėtumėm mes šiandieną džiaugtis, ar greit dar paliktumėm šitą kamšatynę.“³⁸

Bet jau tame pačiame laiške moteris svajojo pakeisti naująjį butą į geresnį ir šį sumanymą planavo įgyvendinti rašydama naujus skundus ir prašymus. Globėjai ji skundėsi: „Butą gavom. O kol laukėm, skaičiavom dienas, valandas, kada galėsim palikti šitą urvą. Mūsų džiaugsmui nebuvo ribų, kai liepė atsiimti orderį. Bet kai liepė atsiimti raktus – viskas virto ašaromis. Nugrūdė į tokį užkampį, kur autobusas sustoja už 300–400 metrų, kur pavasarį ir rudenį neišbrendamas purvynas, trys persėdimai, tolybė iki darbo triguba. Sėdžiu, verkiu ir negalvoju nieko kito, kaip nesiseka man gyvenime, ir tai dėl žmonių kaltės. Nesikraustom [...] Ėjau, prašiau. [...] Visai nenori padėti pakeisti butą, girdi, rašykite į Maskvą kiek tik norit [...]. Parašiau graudų pareiškimą, bet vilties nei lašo.“³⁹

Julie Hessler nuomone, neformalios iniciatyvos siekiant gauti prekių ar paslaugų buvo glaudžiai susijusios ne tik su egzistenciniais poreikiais, bet ir su vis labiau plintančiu konsumerizmu bei visuomenės vartotojiškumu⁴⁰. Pokario metais patyrė didžiulį materialinių sunkumų, Lietuvos gyventojai noriai ir aktyviai įsitraukė į chruščiovinės ideologijos propaguojamą „kultūringos ir estetiškos“ buities programą. Neturėdami jokių realių galimybių apsirūpinti patys ir aprūpinti savo šeimas pagal viešai propaguojamus standartus, daugelis Lietuvos piliečių pasitelkė tokias neformalias iniciatyvas kaip *blatas* ar skundų ir prašymų rašymas valdžiai.

Įgyjant daiktus ar paslaugas neformalių iniciatyvų būdu, buvo itin svarbu, kad prašytojas jaustų saiką. A. Ledeneva pažymi, jog *blatas* daugiau ar mažiau kukliems ir būtiniams poreikiams tenkinti atrodė priimtinas. Tačiau prašymas suteikti akivaizdžiai

perteklinę gerovę draugų ir pažįstamų būryje galėjo būti traktuojamas kaip postūmis į vagystę arba korupciją. Kitaip tariant, prašymas turėjo būti moraliai pateisinamas tiek davėjo, tiek prašytojo akyse⁴¹.

1973 m. rašydama eilinį laišką J. Baužytei, Liuba D. siekė įtikinti savo globėją naujo prašymo pagrįstumu. Minėdama nepatogų ir brangų miesto transportą nuvykti iki darbo ar poilsio vietų, moteris rengėsi prašyti bene prabangiausios sovietinės prekės – automobilio. Ta proga laiške ji graudino ir net kiek gąsdino žurnalistę, teigdama išeisianti į pensiją, nes negalinti nusigauti iki darbo: „Nežinau, gal kada ir gailėsiuos, bet dabar – kad tik greičiau gaučiau pensiją, ir sudie, darbeli. Be to, ir iš kitos pusės man dirbti neapsimoka. Ta vieta, kurioj gyvenu, autobusas nevažiuoja link darbovietės, eiti pėsčia – toli, kiekvieną kartą samdau taksi, kas per mėnesį sudaro išlaidų apie 25–27 rublius. Rašiau į Soc. aprūpinimo ministeriją dėl mašinos įsigijimo pigesne kaina, bet atsakymą gavau, kad vaikystės invalidams pilną kainą reikia mokėti. Dabar parašiau į Autotransporto ministeriją, kad leistų nusipirkti iš taksi parko naudotą. Irgi abejoju, ar sutiks.“⁴² Netrukus kitame laiške moteris aiškiai ir be užuolankų išdėstė žurnalistei savo norą: „Šį kartą, nors labai nepatogu, minutei kitai atitrauksiu Jus nuo įprasto darbo nedideliu prašymu. Mielai netrukdyčiau, jei Vilniuje turėtumėm ką pažįstamų. Bet, išskyrus Jus, nieko daugiau nepažįstame. Reikalas toks: norime įsigyti lengvąją mašiną „Volgą“ iš Kauno taksi parko.“⁴³ Laiške Liuba D. pademonstravo gana meistriškai įvaldžiusi neformalių santykių mechanizmą ir puikiai išmananti jo logiką. Be to, moteris nurodė savo globėjai, kaip veiksmingiau atlikti tarpininkės vaidmenį: „Kitas dalykas – o tai svarbiausia – jie atsakys, kad į „Volgą“ rankinio valdymo neįtaiso, sakykite, vyras vairuos.“⁴⁴ Laišką ji užbaigė konkrečiu

nurodymu: „Ar labai mes Jus apsunkinsim? Jei ne, prašome ir iš anksto dėkojame. Kai sužinosite, kada ir kur priiminėja, parašykite ar paskambinkite.“⁴⁵

Aštuntojo dešimtmečio pradžios sovietinėje Lietuvoje skundai ir prašymai tapo daugelio žmonių kasdiene praktika. Nors aplinkiniai įtardavo, kad šitokius laiškus rašo įprastiniai ir visiems žinomi skundų autoriai, tokių buvo kur kas daugiau. Liuba D. skundėsi J. Baužytei, kad darbe kolegos klaidingai mano ją esant vienintelę skundų valdžiai iniciatorę. 1971 m. rašytame laiške moteris guodėsi: „Tiesa, atsitiktinai sužinojau, kad Šumskas jau nebus direktorium, dėstys tik pamokas. Nežinau, ar savo noru išeina iš internato, ar jį perkelia kitur, ar vėl (kaip ir iki jo visus direktorius išmesdavo kaip netinkamus) kas nors parašė prieš jį skundą. Kažkaip neramu širdy: jei jį atleidžia prieš jo norą, kad vėl nebūčiau įpainiota aš. Juk prieš Belkevičių jokio skundo nerašiau, net nežinojau nieko apie tai, o man tiesiai į akis buvo pasakyta, kad rašiau, o jei nerašiau, tai nuvežiau pati į Vilnių. [...] Vis dėlto būtų labai nemalonu būti skundike, būti visų neapkenčiama ir šmeižiama.“⁴⁶

Nors prekių ir paslaugų įsigijimą rašant skundus valdžiai aplinkiniai vertino menčiau nei *blatą*, tačiau skundai kaip problemų sprendimo būdas neišvengiamai plito. 1969 m. J. Baužytei rašytame padėkos už pagalbą Liubai D. laiške mokytojas P. G. apgailestavo, kad mergina nepradėjo rašyti skundų dešimtmečiu anksčiau, 1956-aisiais. Pasakodamas apie ankstyvąją Liubos vaikystę, neįtardė tuometinių vaikų namų ir vidurinės mokyklos vadovų požiūrį į sunkios negalės kamuojamą mergaitę, P. G. buvo įsitikinęs, kad skundai būtų buvę veiksmingiausias dalykas: „Tai [t. y. valdininkų abejingumą Liubos D. problemoms. – D. M.] matydamas, kenčiau sukandęs dantis, sugniaužęs kumščius (drauge su Liuba), bet buvau bejėgis

pakeisti padėtį... Esu tikras, kad dabartinėje padėtyje Jūs tai galėtumėte pakoreguoti. Tačiau dabar po laiko, o tada aš dar nebuvau su Jumis pažįstamas.“⁴⁷

Sovietinė kasdienybė toleravo nekorumpuotas neformalias iniciatyvas. Tiesioginis valstybės turto vogimas, kyšininkavimas ar aiškus savo tarnybinės padėties panaudojimas asmeniniams interesams buvo suvokiami kaip korupciniai ir pagarbos neverti dalykai. Tačiau valstybės skirstomų vertybių įsigijimas nusižengiant sovietinės biurokratijos formalumams nebuvo priskiriamas prie korumpuotos veiklos, o laikomas teisėtu. *Blatas* ir skundų rašymas buvo suvokiami kaip toleruotina veikla ir net kaip tam tikras pasipriešinimas sistemai, jos biurokratų įveikimas. Šias praktikas Vakarų istorikai vadina kooperacinėmis neformalių santykių iniciatyvomis, kurių prigimtis – padėti įveikti sistemos kuriamas kliūtis. Ne-korumpuotas neformalias iniciatyvas – *blatą*, skundų rašymą – mokslininkai laiko sovietinei visuomenei bendrais veiksniais. Šios praktikos reikalavo pakankamai glaudžių, abipusiu pasitikėjimu grįstų visuomenės narių ryšių, draugų ir pažįstamų grupelių organizavimo. Kita vertus, skundų rašymas pragmatiniais ar aiškiai konsumeristiniais tikslais formavo egoistinį sovietinės Lietuvos vyrų ir moterų individualizmą. Puikiai ir meistriškai įvaldę sovietinę demagogiją ir perpratę jos reikšmę kasdieniame gyvenime, suvokę ekvilibristinių globėjo ir kliento santykių teikiamą naudą, skundų autoriai susitapatino su nuolat skriaudžiamomis aukomis ir kūrė globos reikalingų prašytojų aplinką⁴⁸.

IŠVADOS

1. Sovietinė kasdienybė toleravo nekorumpuotas neformalias iniciatyvas. Tiesioginis

valstybės turto vogimas, kyšininkavimas ar aiškus savo tarnybinės padėties panaudojimas asmeniniams interesams buvo suvokiami kaip korupciniai ir pagarbos neverti dalykai. Tačiau valstybės skirstomų vertybių įsigijimas nusižengiant sovietinės biurokratijos formalumams nebuvo priskiriamas prie korupcinės veiklos, o laikomas teisėtu. *Blatas* ir skundų rašymas buvo suvokiami kaip toleruotina veikla, net kaip tam tikras pasipriešinimas sistemai ir jos biurokratų įveikimas.

2. Buitiniai skundai kaip socialinis reiškinys priskirtini prie neformalių iniciatyvų. Neretai jie tapdavo oficialiai įteisinta ir skatinama piliečių, kurie neturėjo pakankamų socialinių ryšių, *blato* forma. *Blato* dalyviai naudojo asmeniniais ryšiais, o skundų autoriai – valdžios institucijomis.

3. Lietuvos žmonių skundus sovietiniai ideologai panaudodavo savo tikslams. Su siunčiamų į redakcijas laiškų pagalba žurnalistai sudarydavo visuomenei regimybę, kad

piliečiai aktyviai dalyvauja kuriant įstatymus. Nuolatinis gyventojų raginimas pranešti apie pastebėtas negeroves formavo iliuziją įtikėti rašomų skundų svarba, teisingumą įgyvendinančių valdžios institucijų misija ir penitenciarine valdžios prievole.

4. Skundų rašymas pragmatiniais ar išimtinai konsumeristiniais tikslais formavo egoistinių sovietinės Lietuvos vyrų ir moterų individualizmą. Puikiai ir meistriškai įvaldę sovietinę demagogiją ir perpratę jos reikšmę kasdieniame gyvenime, suvokę ekvilibristinių globėjo ir kliento santykių teikiamą naudą, skundų autoriai susitapatino su nuolat skriaudžiamomis aukomis ir kūrė globos reikalingų prašytojų aplinką. Aštuntojo dešimtmečio pradžios sovietinėje Lietuvoje skundai ir prašymai tapo kasdiene daugelio žmonių praktika. Nors aplinkiniai įtardavo, kad šitokius laiškus valdžiai rašo įprastiniai ir visiems žinomi skundų autoriai, tokių buvo kur kas daugiau.

Nuorodos

¹ Straipsnio autorė nuoširdžiai dėkoja J. Baužytei ne tik už išsaugotą be galo vertingą istorijos šaltinį, bet ir už galimybę juo pasinaudoti.

² D. Marcinkevičienė, „Sovietmečio istoriografija: užsienio autorių tyrinėjimai ir interpretacijos“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003, t. 2, p. 91–106.

³ Sh. Fitzpatrick, „Signals from Below: Soviet Letters of Denunciation of the 1930s“, *Denunciation in Modern European History, 1789–1989. Accusatory Practices*, ed. by Sh. Fitzpatrick and R. Gellately, Chicago, 1997, p. 116.

⁴ *Ibid.*, p. 117.

⁵ V. Kozlov, „Denunciations and its Functions in Soviet Governance: A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944–1953“, *ibid.*, p. 121, 151.

⁶ *Ibid.*, p. 126.

⁷ B. Liguckas, J. Legas „Daugiau dėmesio skundų knygoms“, *Tiesa*, 1950, balandžio 27.

⁸ A. Barauskas, „Signalas, laiškas, žmogus“, *Tiesa*, 1965, kovo 7.

⁹ J. L. laiškas „Švyturio“ žurnalo redakcijai, 1981 m. gegužės 26 d., J. Baužytės asmeninis archyvas (toliau – JBAA).

¹⁰ E. Jacovskis, „Prašau pakeisti įstatymą“, *Tarybinė moteris*, 1967, Nr. 3, p. 3.

¹¹ *Ibid.*

¹² Sh. Fitzpatrick, *op. cit.*, p. 105.

¹³ Pareiškimas Plungės liaudies švietimo skyriaus vedėjui, 1960 m. spalio 25 d., JBAA.

¹⁴ R. B. laiškas J. Baužytei, 1971 m. rugsėjo 18 d., JBAA.

¹⁵ N. Solovjovas, „Ar tai tikroji, tvirta draugystė?“, *Komjaunimo tiesa*, 1957, rugsėjo 7.

¹⁶ A. Ledeneva, *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge, 1998, p. 46.

¹⁷ *Ibid.*, p. 31, 124.

¹⁸ Sh. Fitzpatrick, „Blat in Stalin's Time“, *Bribery and Blat in Russia. Negotiating Reciprocity from the*

Middle Ages to the 1990s, ed. by S. Lovell, A. Ledeneva, A. Rogachevskii, 2000, p. 166.

¹⁹ A. Ledeneva, op. cit., p. 83.

²⁰ V. Kozlov, „Denunciations and its Functions in Soviet Governance: from the Archive of the Soviet Ministry of Internal Affairs, 1944–1953“, *Stalinism. New Directions*, ed. by Sh. Fitzpatrick, Routledge, 2000, p. 139.

²¹ Ibid., p. 33.

²² Ibid., p. 32.

²³ Ibid., p. 34.

²⁴ Ibid., p. 5.

²⁵ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1964 m. vasario 20 d., JBAA.

²⁶ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1966 m., JBAA-168.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1966 m., JBAA-169.

³⁰ A. Ledeneva, op. cit., p. 55–56.

³¹ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1966 m., JBAA-169.

³² A. Ledeneva, op. cit., p. 171.

³³ Ibid., p. 156–159.

³⁴ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1968 m. spalio 28 d., JBAA-176.

³⁵ Ibid.

³⁶ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1973 m. gegužės 21 d., JBAA.

³⁷ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1969 m. kovo 13 d., JBAA-167.

³⁸ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1968 m. spalio 28 d., JBAA-176.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ J. Hessler, „Consumption and Civilization“, *Stalinism. New Directions*, ed. by Sh. Fitzpatrick, Routledge, 2000, p. 202.

⁴¹ A. Ledeneva, op. cit., p. 167.

⁴² Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1973 m., JBAA-170.

⁴³ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1973 m. gegužės 21 d., JBAA.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Liubos D. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1971 m. rugpjūčio 31 d., JBAA.

⁴⁷ P. G. laiškas „Tiesos“ korespondentei J. Baužytei, 1969 m. kovo 5 d., JBAA-24.

⁴⁸ Apie neformalių iniciatyvų įtaką SSRS visuomenei žr.: „Introduction“, *Bribery and Blat in Russia. Negotiating Reciprocity from the Middle Ages to the 1990s*; Sh. Fitzpatrick, op. cit., p. 179; V. Kozlov, „Denunciations and Its Functions in Soviet Governance: A Study of Denunciations and Their Bureaucratic Handling from Soviet Police Archives, 1944–1953“, p. 140.

Gauta 2007 09 10
Vilniaus universitetas,
Universiteto g. 3,
Vilnius

Dalia Marcinkevičienė

A LETTER INVITED ON A TRIP: PRACTICE OF DEALING WITH COMPLAINTS IN SOVIET LITHUANIA

Summary

In Soviet post-war society many letters / complaints which had little to do with ideology or police were written. People who wrote those complaints did not intend to report or punish anyone. Rather they were concerned only with solving their own everyday life problems and improve it. Purely personal interests of those who wrote letters show that messages like those were simply grievances about everyday life. Often complaints became an officially legal form of *blat* (connections) and were promoted by those who did not have any strong social connections. Those who used *blat* resorted to personal connections, while the writers of complaints used official institutions. The authorities in Soviet Lithuania encouraged those who wrote complaints. Soviet citizens who saw some evil in society were urged to address higher institutions of power. The 2 August 1958 resolution passed by the Central Committee of the USSR “On serious shortcomings in dealing with ordinary people’s letters, grievances and reports” was to encourage people to complain about social evil. It attracted attention to the importance of the control dealing with grievances. One of

the most important party and government chains, which was to ensure people’s confidence to write letters was the State Control Committee of the Council of Ministers of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party.

Soviet ideologists used written complaints for their own purposes. With the help of the letters received the print journalists were able to paint a picture as though people participated actively in creating laws. Writing complaints formed an egotistic individualism of Soviet men and women. A masterly use of Soviet demagogue and knowledge of its importance in everyday life, as well as the understanding of the practical use of the relationship between the guardian and the client, the writers of complaints identified themselves with the victims who suffered constantly and created an environment of those who needed protection. In the early 1970s complaints and requests became a common practice for many people. Although people suspected who wrote letters to the authorities, there were many more than it seemed.